

Rakovský Martin

Autorka textu: Marta Balážová

Charakteristika jednou vetou:

Najreprezentatívnejší slovenský predstaviteľ latinskej humanistickej poézie; v 16. storočí vytvoril mimoriadne rozsiahle, žánrovo bohaté a systematicky vybudované básnické dielo.

Životopisné údaje:

Martin Rakovský sa narodil asi v roku 1535, pochádzal z turčianskej zemianskej rodiny so sídlom v Rakove, základnú prípravu získal na domácich školách v Kremnici a najmä u Leonarda Stöckela v Bardejove. Tu študovali i jeho mladší bratia Matej a Mikuláš, ktorí sa tiež venovali básnickej tvorbe. Martin Rakovský po odchode z Bardejova nejaký čas pobudol v Brašove a za univerzitným vzdelaním odišiel do Wittenbergu, kde sa zoznámil v Filipom Melanchtonom, uctievaným predstaviteľom nemeckého reformačného humanizmu. Z Wittenbergu odišiel do Prahy, kde v tom období prekvalifikoval humanizmus a Rakovský sa zapojil do práce v humanistických krúžkoch. Nasledoval jeho pobyt v Lounoch, kde pracoval ako rektor v škole. V rokoch 1559 - 1596 žil v Bratislave, kde dostal miesto pisára pri Uhorskej komore. Potom sa presťahoval do rodného Turca, bol vicežupanom Turčianskej župy. V roku 1579 na návšteve u brata Mikuláša v Kutnej Hore náhle zomrel.

Diela:

Hneď po príchode na univerzitné štúdium do nemeckého Wittenbergu v roku 1555 vydal Martin Rakovský svoju básnickú prvotinu **Astronomický systém**, je to zveršovaný astronomický spis antického filozofa Procla, bola to pravdepodobne jeho školská básnická práca. Vplyv Filipa Melanchtona, predstaviteľa luteránstva augsburského vyznania, s ktorým sa tu zoznámil, sa odráža v mnohých Rakovského dielach. V jednej z básní, venovanej Pavlovi Rubigalovi, píše o Filipovi Melanchtonovi, o tomto starcovi ako o „lahodnej spevavej labuti a zároveň ako o „zástancovi svätej viery“. Literárne závažnejšia je jeho druhá zbierka **Elégie a epigramy**, ktorú vydal v roku 1556 v Prahe, kam prišiel z Wittenbergu. V jednej z básní, ktorú venoval rektorovi pražskej univerzity Janovi Hortensiovi odsudzoval filozofov Demokrita a Herakleita za to, že nemali pozitívny vzťah k svetu (Demokritos sa vysmieval z hlúpeho sveta a Herakleitos nad ním vyronil premnoho sĺz). Ani v Prahe Rakovský dlho nezostal, už v roku 1557 sa stal rektorom školy v českom meste Louny. Tu vydal svoju knihu **Opis českého mesta Louny**. Jadro knihy tvorí elegická skladba, ktorá má 710 veršov. V roku 1559 sa presťahoval do Bratislavy, tu sa naďalej venoval básnickej tvorbe, písal príležitostné elegické básne. Vydal ich v zbierke **O skone pána Juraja Rakovského**. Juraj Rakovský bol básnikov strýko, priaznivec a podporovateľ. Táto zbierka je veľmi osobná, Martin Rakovský v nej opisuje aj úmrtia ďalších blízkych ľudí, príbuzných i priateľov. Pobyt v Uhorsku priviedol Rakovského k tvorbe, ktorou reagoval na aktuálne politické problémy vtedajšieho Uhorska - turecké nebezpečenstvo. S bojmi s Turkami súvisí aj jeho rozsiahly **Chválospev na palatína Tomáša z Nádasdu**, ktorý má 516 veršov. Ďalšia jeho kniha má názov **O rozvrstvení obyvatelstva a příčinách štátnych prevratov**, vydal ju v roku 1560 vo Viedni. Hlavným Rakovského dielom boli však až **O svetskej vrchnosti tri knihy**, toto svoje najrozsiahlejšie spoločensko-filozofické dielo (má 2600 veršov) vydal v roku 1574 a venoval ho cisárovi Maximiliánovi II. Rakovský bol vtedy presvedčeným evanjelikom a náklonnosť k cisárovi Maximiliánovi II. súvisela s jeho presvedčením, že tento cisár má zmierlivý postoj voči evanjelikom. Projekt mal mať podľa autorovho plánu 9 kníh, zostal nedokončený pre autorovu predčasnú smrť. V slovenčine vydal dielo Martina Rakovského Miloslav Okál ako **Opera omnia - Zbrané spisy 1 - 2** v roku 1974 a venoval mu aj obsiahlu dvojzväzkovú monografiu. Práve zásluhou M. Okála patrí Rakovského dielo k najlepšie prebádaným zjavom celej našej renesančnej humanistickej literatúry.

Podrobnejšie o dielach:

Opísanie českého mesta Louny - kniha má názov podľa básne, ktorá je jadrom celej knihy. Je to elegická báseň, toto označenie sa však vzťahuje iba na jej metrický pôdorys, lebo je napísaná v elegickom distichu, nie na jej obsah. Je to typická humanisticko-renesančná „topografia“, deskriptívna báseň, ktorej jednotlivé časti majú názvy: poloha, úrady, remeselníci, mravy, opis hradieb a budov, námestie, kostol a nová škola, predmestia, rieka Ohře, mierne podnebie, lúky, ovocie a záhrady, prameň života (liečivá voda), stáda a kravy, vinice a obilie, kamenné lomy. Osobnosti - mešťanov Rakovský uvádza konkrétne podľa mena aj s opisom domov, v ktorých bývajú. Touto dobovou oslavnou básňou sa autor zrejme chcel zavďačiť svojim mecenášom. Do tejto knihy Rakovský zaradil aj prozaickú Reč k predsedom a seniorom Loun, je to reč o užitočnosti škôl, v širšom zmysle o vzdelanosti vôbec. Túto časť knihy Opísanie mesta Louny si ceníme ako najstarší pedagogický spis slovenskej proveniencie.

O skone pána Juraja Rakovského - v tejto zbierke autor Martin Rakovský reaguje básňami aj na úmrtia ďalších jemu blízkych osobností - manželky Juraja Rakovského, básnikovho otca Štefana, ale aj Melanchtona a bardejovského učiteľa Stöckela (v súvislosti s ním prispeli do zbierky aj bratia Martina Rakovského Matej a Mikuláš). Záverečnú gratulačnú báseň v zbierke venoval bratovi Matejovi, ktorý v Prahe získal bakalársku hodnosť.

O rozvrstvení obyvateľstva a príčinách štátnych prevratov (v niektorých prekladoch sa uvádza ako Knižka o spoločenských vrstvách v štáte a príčinách prevratov v kráľovstvách a cisárstvách) - je učený traktát, napísaný elegickým distichom, v ktorom autor analyzuje vtedajšiu feudálnu spoločnosť, jej jednotlivé vrstvy - od barónov až po ľud, vykresľuje obraz biblického Kafarnaumu ako ideálneho usporiadania obce a napokon uvažuje o rozličných príčinách štátnych prevratov.

O svetskej vrchnosti tri knihy - najrozsiahlejšie Rakovského dielo z roku 1574 má vyše 2600 veršov, Prvá časť - Euterpé má názov podľa múzy hudby a harmónie, ktorá by podľa Rakovského mala prevládať v spoločenských vzťahoch. Obsahuje definíciu vrchnosti, druhy a poslanie vrchnosti. Píše, že „vrchnosť“ má ani nie tak „vládnuť“ ako „riadiť“ iných ľudí, spravovať spoločný štát, šíriť dobro, pravdu a česť v súlade s večným zákonom Božím a zároveň obmedzovať „bezuzdných“ ľudí. Druhá kniha je vedená múzou dejepisectva Klió, má podtitul O nepretržitom zachovávaní vrchnosti za štyroch monarchií a je to Rakovského pokus podať v skratke dejiny sveta od najstarších čias až po vládu habsburského cisára Maximiliána, ktorému dielo venoval. V tretej knihe, sprevádzanej múzou divadla Táliou, autor odpovedá na otázku, ktoré vlastnosti má mať vládár. Podrobnejšie vymenúva a vysvetľuje sedem vlastností: zbožnosť, rozumnosť, spravodlivosť, udatnosť, umiernenosť, štedrosť, láskavosť. Za najdôležitejšie považuje starať sa o zachovanie mieru, podporovať „ctiteľov múz“ a zaslúžiť sa o „rozširovanie Kristovho ovčince“. Zdôrazňuje, že „šľachetné vedy a umenia úsiliam dávajú sily, preto tiež dobrý kráľ má naozaj byť vzdelaný v nich“. V tejto knihe nájdeme ideálny obraz vládky a jeho vlády.

Úryvky

Knižka o spoločenských vrstvách v štáte a príčinách prevratov v kráľovstvách a cisárstvách - úryvok

Vyložím, aké sú časti, čo z nich sa dobrý štát skladá,
čím to, že na štáty v kvete doľahne vrtkavosť zmien.
Pomôž mi, Múza, bo bez teba báseň zniet' nebude milo,
stvárnij mi moju reč, božská, lýry mi usmerňuj tón,
aby som skrze ňu pána kráľa pobaviť mohol
spevom a maličkou službou svoj som mu prejavil vďak.

Šíky netvorí jedine lekár, hoc je tam aj lekár,
ani roľníci sami; stupne má občiansky stav.
Sedliaci prvú časť tvoria a druhú časť remeselníci,
tretia sa obchodom živí, miestom jej práce je trh.
Štvrtou časťou je tá, čo čokoľvek pracuje za mzdu;
tá, čo odráža bitky, piatu zas vytvára časť.
Šiestou sú členovia rady a znalci zákonov obce,
siedma peniazmi vládne; tvorí ju zámožná časť.
Tí, čo sú na čele prác a pečujú o štátne veci,
o tom pochyby nemáš, ôsmu že tvoria zas časť.
Roľníci zo zeme potravu pre všetkých obstarávajú;
plným právom ich možno verejným prsníkom zvať.
Remeselníci k rozličným potrebám konajú diela,
bez nich nijaké mesto naozaj nemôže byť.
Títo sú dvojeho druhu, bo jedných si potreba žiada,
druhých zas vyzýva k práci prepych a životná slasť.
Remeslá tieto som vyššie preberal v hojnejšej miere,
preto mi netreba o nich hovoriť po druhý raz...

Povedz však, odkiaľ prichádza táto najväčšia zhuba
štátov a kde je jej prameň, odkiaľ má pôvod ten mor.
Toto sú príčiny hlavné, ty z mála slov pochop však viacej:
Veliká ctižiadosť ľudí, nesmierny po zisku hlad,
nerovnosť, násilie, pýcha, egoizmus a špatnosť,
zmýšľanie mrzké, ten radca najhorších vecí a strach.
Krem toho pohana zhubná, čo trápi nevinné mysle,
ako aj občanov nízkych, šliapnúcich šľachticom česť.
Napokon moc, čo hľadá sa na ňu závistným zrakom;
vždycky je hotová stredným ľuďom byť strojkyňou škôd.
Príčiny tieto nech odstránia králi, tým odstránia činnosť
týchto a zakážuc vzburu budú si spravovať štát.
Po štvrté, úskočnosť, ako aj spôsoby tyranskej vlády
kráľovským štátom sú často príčinou neistých zmien...

(preložil Miloslav Okál)

O svetskej vrchnosti

Euterpé alebo 1. kniha - úryvok

(v úvode knihy autor predstavuje celý svoj plánovaný projekt)

Odkiaľ sa vzala svetská vrchnosť a odkiaľ sa vzala
najvyššia moc a aká vláde sa vzdávať má česť,
kto je skutočným pastierom ľudu a verným mu strážcom,
kto sa úplným právom vrchnosťou bude môcť zvať,
o tom Euterpé povie a chronológii Klio,
o to, čo vrchnosť má robiť, rozpovie najväčšia z Múz.
Tália zhostí sa najvyšších cností a Erato povie,
skrz čo sa kráľovstvá menia, v nový čo mení ich stav.
Melpomene spomenie Terzitov, bytosti hodné
podsvetných barín, bo senát zbaviť chcú posvätných práv.
Sestra ich Terpsichora zas prorocky prezradí druhy
štátu a ktorá forma zo všetkých najlepšia je,
čím sa od kráľa dobrého líši surový tyran,

čo je podkladom šťastia kráľovstiev, obcí a ríš.
Polyhymnia povie zas o tom, čo skrášľuje ríšu,
o tom, že majestát kráľov božiemu rovnať sa má.
Posledná ospieva nebeské kruhy a slnečné dráhy,
ako sú rozložené žiarivé sústavy hviezd...

(preložil Miloslav Okál)

O svetskej vrchnosti

Tália alebo tretia kniha - úryvok

Krásnymi teda nerobí rod, ni krása, ni zlato,
nerobia gemy a jasne žiariaci nachový šat.
Nerobí nevlúdny hlas a hrdošť a nadutá pýcha,
žezlo držané v ruke, nerobí kárateľ meč.
Cnosť sa jasnejšie jagá než krásna raňajšia hviezda,
polobohov a veľkých vojvodcov robí len cnosť.
Za ňou sa uberá šťastie a s ním tiež veľiká priazeň,
bohatá zásoba vecí, schopných ti prinášať slasť.
Z toho preniká úcta k trónu do myslí ľudí,
kráľovská majestátnosť závažie svoje má v nich.
Preto tiež pod takým vládcom je ľudu príjemné jarmo,
že ani sloboda sama milšou mu nemôže byť.

(preklad Miloslav Okál)

Svojim mecénom

Básnici nemajú úspech, ak chýba im mecenáš dáky,
a preto poeta každý priaznivca snaží sa nájsť.
Vergílius navždy by v zátôni kdesi ostával,
ba by i neskorší Naso bol ostal neznámy nám,
vznešený Maecenas keby prvému, druhému Piso
neboli poskytli pomoc, podporu svoju a vplyv.
Takto zapadnú skryté i činy významných mužov,
pochované tak budú navždy sláva i česť,
ak ich na svetlo nezdvihnú slávnych vzdelancov knihy,
ak im nedajú mocou, vehlasom potrebný lesk.
Pýtam sa teda, či sa vám tieto drobnosti páčia,
ak áno, potom ja smelšie predložím veršov i viac.

(preklad Eva Kucková)

Zaujímavosti:

Posledným básnickým prejavom Martina Rakovského bola báseň, ktorou prispel do zborníka Divo Maximiliano Tumuli - Božskému Maximiliánovi Náhrobné básne, ktoré pripravili pri príležitosti Maximiliánovej smrti trenčianski humanisti.

Farragines poematum - Praha 1561 - 62, Rozličné básne - je najvýznamnejší štvorzväzkový súbor humanistickej poézie, do ktorého prispel aj Martin Rakovský. Básňou oslávil príchod cisára Ferdinanda do Prahy, niekoľko básní venoval Jánovi Staršiemu z Hodějova, ktorý viedol v Prahe básnický krúžok a Rakovský bol jeho členom. V zborníku vyniká napríklad

báseň na oslavu svadby Jána Staršieho z Hodějova s Uršulou Jeniškovou a báseň o fénixovi. Do zborníka prispel aj Matej Rakovský, mladší brat Martina Rakovského.

Myšlienky:

„O koľko umeniami štát vyniká nad iné štáty, o toľko viac má sily, lebo viac dobra je v ňom.“
(Martin Rakovský v diele O svetskej vrchnosti tri knihy)

„Tu si básnictvo ctia a básnikov napomáhajú.“ (Martin Rakovský o Prahe)

„A ak by sa niekto už od mladosti nebol naučil rozoznávať čestné od nečestného, slušné od neslušného, čo je neraz skryté pod povrchom a nenaučil sa pravdu ani poznať ani milovať, ako ten, prosím, bude dobrým mužom, ako bude viesť hospodárstvo a súdiť v mieri? Čo bude robiť v zbrani ten, ktorého duch sa neopiera o cnosť a o zápalisté oslavy cnosti? S akouže statočnosťou alebo dômyslom bude sa plaviť alebo pochodovať po mnohých končinách a navštevovať rozličné národy? A veru, ak bude chcieť byť roľníkom, bude špinavý a lenivý, nevyzná sa v pôde, počasí a kalendári a často pre svoju zaostalosť sklame sa vo svojej nádeji.“ (Martin Rakovský: O dôstojnosti a užitočnosti škôl, z jeho tretej knihy: Reč k predsedom a seniorom Loun)

„Rakovskému pri písaní knihy O rozvrstvení obyvateľstva a príčinách štátnych prevratov slúžili ako prameň Aristotelove diela, ale i Platónova Ústava, diela Vergília, Ovídia, biblia. Použil tiež deklamáciu Melanchtonovho žiaka a neskoršie pastora v Prešove Mateja Lauterwalda a diela súvekých reformačných autorov. (Miloslav Okál)

„Ako dielo O rozvrstvení obyvateľstva a príčinách štátnych prevratov aj dielo O svetskej vrchnosti sa zaraďuje na čestné miesto vo svetovej humanistickej a reformačnej literatúre. Obe charakterizuje znalosť traktovaných otázok, získaná čítaním antických (Platón, Aristoteles, Cicero) i humanistických a reformačných autorov (Melanchton, Lauterbeck), premyslená dispozícia látky a vynikajúce básnické umenie.“ (Encyklopédia slovenských spisovateľov)

Slovenská humanistická a renesančná literatúra (1500 - 1650)

Obdobie, v ktorom sa formovala slovenská renesančná a humanistická literatúra bolo veľmi búrlivé. Stupňoval sa sociálny útlak, územie Uhorska plienili Turci aj žoldnierske vojská, ktoré proti Turkom posielali habsburskí panovníci. Spoločenské zmeny, ktoré ovplyvňovala tiež reformácia, šíriaca sa z Nemecka, vyvolali vznik niekoľkých druhov literárnej tvorby. Občianska a tiež politická problematika sa odráža najmä v humanistickej poézii Martina Rakovského, Jána Filického a Jakuba Jakobeja (písanej po latinsky), ale tiež v slovenských historických piesňach. Tie mali väčšinou, rovnako ako ako ľúbostná poézia anonymných autorov. Známymi autormi historických piesní sú len Martin Bošňák a Matúš Roškovec a ich najčastejšou témou boli protiturecké vojny. Osobitnou kapitolou renesančnej tvorby bola duchovná lyrika (Ján Silván, Juraj Tranovský, Eliáš Láni). Epigramy písali Ján Bocatius a Ján Filický, náukovú spisbu reprezentuje Vavrinec Benedikt z Nedožier, drámu (komédie) dvaja autori: Pavel Kyrmezer a Juraj Tesák - Mošovský.